

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Golob

:

**Predstavitev tradicionalnih in nekaterih novejših tez in
argumentov**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Golob

Mentor: izr. prof. dr. Marjan Smrke

**Vprašanje avtentičnosti Flavijevega pričevanja:
Predstavitev tradicionalnih in nekaterih novejših tez in
argumentov**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

Zahvala

Rada bi se zahvalila izr. prof. dr. Smrketu za potrpežljivost, strokovno pomoč in nasvete pri izdelavi tega diplomskega dela.

Zahvaljujem se tudi staršema, brez katerih mojega študija, kaj šele tega diplomskega dela, ne bi bilo. Ne nazadnje pa se zahvaljujem tudi sestri, ki me je navdušila nad zgodbami, ki se skrivajo za uradno zgodovino rimskokatoliške cerkve.

Hvala, ker verjamete vame in me spodbujate.

Svoje diplomsko delo posvečam moji družini. Pa ste ga le dočakali.

Vprašanje avtentičnosti Flavijevega pričevanja: Predstavitev tradicionalnih in nekaterih novejših tez in argumentov

Flavijevo pričevanje velja za najpomembnejši nekrščanski vir o zgodovinskem obstoju Jezusa. Razlog temu je dejstvo, da danes ne poznamo niti enega zapisa nekrščanskega izvora, ki bi bil starejši od Flavijevega pričevanja in bi neposredno omenjal Jezusa. Ker Jezusovi sodobniki, v kolikor je znano, o njem niso pisali, bi dokončna potrditev ali ovržba avtentičnosti Flavijevega pričevanja lahko pomembno prispevala k razrešitvi uganke Jezusa kot zgodovinske osebnosti.

Dvomi o avtentičnosti Flavijevega pričevanja se prvič dokazano pojavijo v 16. stoletju, ko luteranski teolog Lucas Osiander zapiše, da je Flavijevo pričevanje krščanski ponaredek.

Različni strokovnjaki, dandanes pa tudi že ljubiteljski raziskovalci, tako poskušajo vprašanje avtentičnosti Flavijevega pričevanja razrešiti že vse od 16. stoletja dalje, pri čemer se prve teorije, ki dopuščajo delno avtentičnost Flavijevega pričevanja, pojavijo šele v 20. stoletju. Trenutno med strokovnjaki prevladuje mnenje, da je Flavijevo pričevanje le delni ponaredek.

To diplomsko delo je napisano kot uvod v preučevanje avtentičnosti Flavijevega pričevanja. Namen je splošna predstavitev različnih tez in argumentov, ki so se o avtentičnosti Flavijevega pričevanja razvili skozi stoletja.

Ključne besede: Flavijevo pričevanje, avtentičnost, Jezus, Jožef Flavij.

Question of the authenticity of the Testimonium Flavianum: Presentation of traditional and some recent theses and arguments

The Testimonium Flavianum is considered to be one of the most important non-Christian sources of the historical existence of Jesus. The reason for this is that today, not one non-Christian record older than the Testimonium Flavianum, is known to directly mention Jesus. Because, as far as we know, Jesus's contemporaries didn't write about him, final confirmation or refutation of the Testimonium Flavianum, can significantly help to resolve puzzle of Jesus as a historical figure.

First proven doubts about the authenticity of the Testimonium Flavianum have appeared in the 16th century, when Lutheran theologian Lucas Osiander wrote that the Testimonium Flavianum is a Christian forgery.

Various experts, and nowadays also an amateur researchers, tried to answer the question of the authenticity of the Testimonium Flavianum, ever since the 16th century, while the first theories, which allow for partial authenticity of the Testimonium Flavianum, didn't appear until the 20th century. Current prevailing opinion among the experts is that Testimonium Flavianum is only a partial forgery.

This diploma is written as an introduction to the study of the authenticity of the Testimonium Flavianum. Its purpose is general presentation of the various theses and arguments about the authenticity of the Testimonium Flavianum, which developed over the centuries.

Key words: Testimonium Flavianum, authenticity, Jesus, Josephus Flavius.

Kazalo

1	Uvod.....	6
1.1	Kratka biografija Jožefa Flavija	8
1.2	Judovske starožitnosti.....	10
2	Flavijevo pričevanje	11
2.1	Jakob in Janez Krstnik.....	14
2.2	Pomembnejše različice Flavijevega pričevanja.....	16
2.2.1	Arabska in sirska različica.....	16
2.2.2	Hieronim.....	18
2.2.3	Evzebij iz Cezareje.....	19
3	Vprašanje avtentičnosti Flavijevega vprašanja	20
3.1	Od antike do 20. stoletja.....	22
3.2	Od 20. stoletja dalje.....	23
3.2.1	Flavijevo pričevanje je avtentično.....	25
3.2.2	Flavijevo pričevanje je delno avtentično	26
3.2.3	Flavijevo pričevanje ni avtentično.....	29
4	Zaključek.....	32
5	Literatura	34

Kazalo slik in grafov

Slika 1.1:	Časovnica.....	9
Graf 2.1:	Knjige <i>Judovskih starožitnosti</i> po številu besed	11
Graf 2.2:	Flavijevo pričevanje in osemnajsta knjiga <i>Judovskih starožitnosti</i> glede na število besed.....	13
Graf 2.3:	Odstavek o Jakobu in dvajseta knjiga <i>Judovskih starožitnosti</i> glede na število besed	13

1 Uvod

Ljudje so v antičnem svetu poznali in častili več bogov, kot jih poznamo in častimo danes, takrat je namreč prevladovalo prepričanje, da je načinov čaščenja in poti do božanstev več. Glede na Erhmana, v antičnem času ni bilo toliko pomembno v kaj je posameznik veroval, kot to, na kakšen način je bogove častil. Lahko bi rekli, da je bila praksa bolj pomembna kot teorija. Pri krščanstvu pa je, ravno obratno, zelo pomembno v kaj veruješ, saj bi te napačno verovanje lahko obsodilo na večno trpljenje. Edina prava religija je tako tista, ki vsebuje resnico oziroma pravo verovanje. Ta religija pa je po mnenju krščanstva, seveda, krščanstvo (Erhman 2011, 11–12).

Danes vemo, da si je krščanstvo ob svojem nastanku izposojalo iz mitologij religij, ki so nastale pred njim ter spodrivalo druge religije s pomočjo integriranja njihovih "poganskih" tradicij vase. Osrednja figura krščanstva je Jezus, ki je s stališča rimskokatoliške cerkve in večine drugih vej krščanstva, sin boga in hkrati tudi domnevna zgodovinska oseba. Vendar njegova zgodovinskost že nekaj časa ne velja za neoporečno resnico, česar ne more zanikati niti rimskokatoliška cerkev.

Resnica o Jezusu bi znala krščansko religijo še bolj utrditi po svetu ali pa jo dokončno razkriti kot temelječo na enakih temeljih, ki podpirajo vse religije tega sveta – mitologiji. Kot taka bi bila običajna in neizstopajoča.

Tu pa pride do zapleta. Kot ugotavlja Erhman, je bilo že v antiki nekoga najlažje prepričati o resnici s sklicevanjem na neko znano avtoriteto in pravoverni kristjani so tako v svojem boju proti heretikom uporabili metodo, ki je bila v antičnem svetu menda precej razširjena – ponarejanje dokumentov. Tako so pisali razna besedila, ki so jih potem pripisali temu ali onemu apostolu¹, v resnici pa naj bil bila večina teh popolnoma nepismenih². Iz prvih štirih stoletij našega štetja poznamo več kot sto besedil, ki naj bi bila delo različnih krščanskih avtorjev, vendar so v resnici ponaredki, nastali pod rokami različnih kristjanov. Še več, v celotnem prvem stoletju, ko naj bi živel Jezus, so znali brati in pisati le tisti iz najvišjih družbenih slojev in duhovščine. Iz tega časa iz Palestine izhajata samo dva avtorja, ki sta pisala knjige, eden izmed njiju je Jožef Flavij (Erhman 2011, 14–101).

¹ S tem se strinja tudi Reza Aslan, vendar za razliko od Erhmana, na te zapise ne gleda kot na ponaredbe, temveč kot na dejstvo tistega obdobja (Aslan 2013, 10. november).

² Mohamed, ki je bil ravno tako nepismen, je koran narekoval drugim (Smrke 2000, 267). Na podlagi tega, bi bilo pošteno dopustiti, da se je te možnosti poslužil tudi kakšen izmed apostolov.

Tisti, ki se želijo poučiti o Jezusu, imajo tehnično gledano na voljo veliko virov, ki pa se vsebinsko bolj malo razlikujejo.

»O Jezusovem življenju vemo nekaj le iz t.i. evangelijev. Ti pa so nastali med l. 70–100 n. š., torej približno 40 do 70 let po Jezusu, in sicer kot propagandno gradivo privrženec ne pa kot zgodovinske oziroma biografske študije. Napisani niso bili niti v jeziku, ki ga je govoril Jezus – aramejščini niti jih niso napisali ljudje, ki bi ga osebno poznali (Smrke 2000, 196)«. Zato se moramo obrniti na zapise izven krščanskih virov.

Zapisov, ki bi dokazovali zgodovinskost Jezusa, je malo, od teh pa je še manj takih, za katere lahko rečemo, da niso ponaredki. H.E. Barnes meni, da gre vsega skupaj za približno dvainštirideset vrstic, niti ena izmed njih pa ni potrjeno avtentična (Acharya, Murdock 2011, 7). Redki dragulji, kot je Flavijevo pričevanje, so zato še toliko bolj pomembni, pa čeprav njihovo avtentičnost ne moremo z gotovostjo zavreči ali potrditi. Celo rimskokatoliška cerkev danes ne more trditi, da je Flavijevo pričevanje v celoti pristno. Ne brez kritik strokovnjakov na tem področju.

Veliko posameznikov - nemalokrat so to strokovnjaki z drugih znanstvenih področij - se z vprašanjem Flavijevega pričevanja ukvarja tudi ljubiteljsko, pri čemer svoje ugotovitve in članke objavljajo tako na svetovnem spletu kot tudi v tiskani literaturi. Pogosteje kot ne se ti ljubiteljski raziskovalci dokazovanja svojih tez lotevajo zagnano in opirajoč se na strokovno literaturo.

V diplomskem delu poskušam pojasniti, kaj se skriva za frazo 'Flavijevo pričevanje' in predstaviti nekaj tez vodilnih avtorjev, ki se ali pa so se ukvarjali z vprašanjem njegove avtentičnosti, z namenom, da se bralec podučí o problemu in dobi nekakšen splošen pregled nad tezami, ki so se v zvezi z njim razvile.

Samo delo je sestavljeno iz treh delov. V nadaljevanju uvoda predstavljam najosnovnejše informacije, ki ji je potrebno poznati, preden se poglobimo v raziskovanje tega najbolj kontroverznega dokaza o zgodovinskem obstoju Jezusa.

V drugem delu sem razložila, kaj je Flavijevo pričevanje, predstavila še dva odlomka iz *Judovskih starožitnosti*, ki sta tesno povezana z njim, ter njegove štiri najpomembnejše različice.

Tretji del pa je namenjen predstavitvi nekaterih pomembnejših tez in argumentov, ki zagovarjajo avtentičnost, neavtentičnost ali delno avtentičnost Flavijevega pričevanja.

1.1 Kratka biografija Jožefa Flavija

Yosef ben Matityahu oziroma Tit Jožef Flavij, kot je danes poznan, je judovski zgodovinar, ki se je rodil leta 37 n. š. in umrl okoli leta 100 n. š. Po materini strani je bil potomec hasmoneanskih kraljev, po očetovi pa je izhajal iz pomembne in vplivne duhovniške družine (Price 2009, 27. julij). Po verskem prepričanju je bil judovski farizej in nikakršnega dokaza ni o tem, da bi se za časa svojega življenja odločil za kakšno drugo vero, na primer krščanstvo. Vse, kar je danes znanega o njem, je iz njegove avtobiografije (Hillar 2004, 2).

Prva pomembna prelomnica v njegovem življenju se je zgodila, ko je leta 64 n. š. odpotoval v Rim in tam preživel nekaj časa. Domov se je vrnil v prepričanju, da je Rim nepremagljiv, ter da je kakršnokoli upiranje proti njemu nesmiselno (Hillar 2004, 2). Ta miselnost je pomembno spremenila potek njegovega življenja.

Ko je leta 66 n. š. pripotoval nazaj v Palestino, so se palestinski Judje zaradi visokih davkov uprli vladavini Rima in Jožef Flavij, ki je vojni z Rimom že od samega začetka nasprotoval, je dobil vojaško povelje nad judovskimi vojaškimi silami v Galileji. Rimljani so jih sčasoma porazili in Jožef Flavij je kot edini preživeli postal ujetnik rimskega generala Vespazijana. Ko je postalo jasno, da ga bodo poslali v Rim k cesarju Neronu, se je pretvarjal, da je prerok in napovedal, da bo Vespazijan postal novi rimski cesar, zaradi česar se je ta odločil, da Jožefa Flavija obdrži ob sebi kot prevajalca in posrednika med Rimljani in uporniki. Leta 69 n. š. se je prerokba Jožefa Flavija uresničila in Vespazijan je samooklicanega preroka nagradil s svobodo, hišo in pokojnino. Jožef Flavij je v zahvalo za svobodo prevzel Vespazijanovo družinsko ime Flavius in leta 71 n. š. postal tudi rimski državljan³ (Price 2009, 27. julij; Hillar 2004, 2–3).

Njegova pisateljska kariera se je začela, ko mu je cesar Vespazijan naročil, naj napiše knjigo o zgodovini Judov in vojni med Rimom in Jeruzalemom. Tako je Jožef Flavij okoli leta 75 n. š. izdal knjigo z naslovom *Judovska vojna*, ki ji je okoli leta 93 n. š. sledila še za nas pomembna

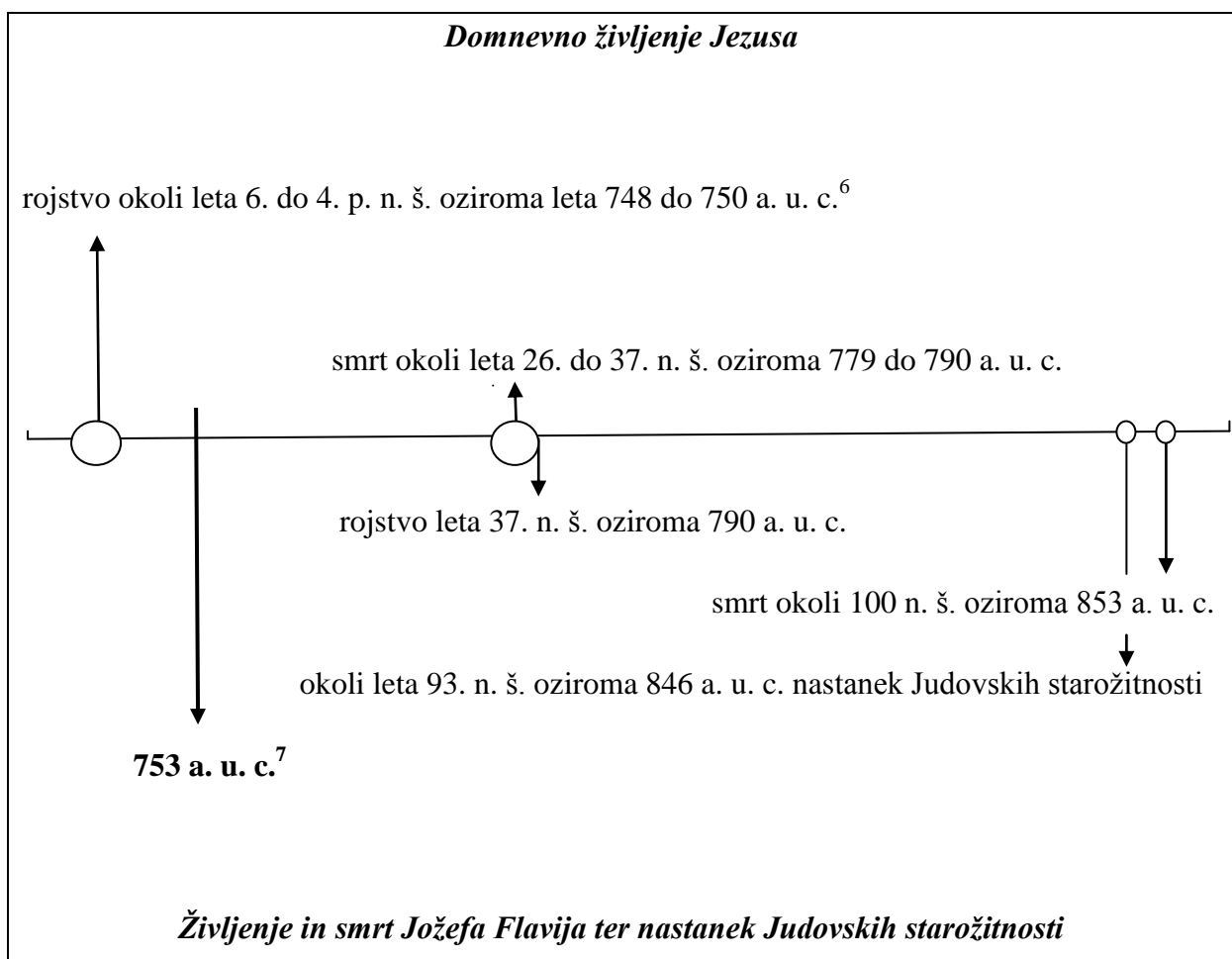
³ K temu je nedvomno botrovalo dejstvo, da so ga imeli njegovi sorojaki za izdajalca (Hillar 2004, 3).

knjiga *Judovske starožitnosti*⁴ (Hillar 2004, 3). Drugače sta se ohranili še dve njegovi deli, in sicer *Proti Apionu*⁵ in *Življenje*.

Kar se tiče razumevanja zgodnjekrščanskega sveta, so njegova dela verjetno najbolj pomembni zapisi, ki jih lahko najdemo izven *Svetega pisma* (Evans 2004, 55).

S spodnjo časovnico (Slika 1.1) si lahko približno ponazorimo kako kmalu po domnevni Jezusovi smrti se je rodil Jožef Flavij in kdaj je izdal zbirko *Judovskih starožitnosti*.

Slika 1.1: Časovnica.

⁴ V nekaterih prevodih tudi *Zgodovina Židov* ali *Judovski stari časi*.

⁵ Originalno naslovljena kot *Kar se zadeva Judovskih starožitnosti* (Hillar 2004, 4).

⁶ A. u. c. je okrajšava za 'ab urbe condita', ki v slovenskem prevodu pomeni 'leto od ustanovitve mesta'. Gre za starorimsko štetje časa, pri čemer se je štelo leta od ustanovitve mesta Rim dalje.

⁷ Ta letnica bi ustrezala letu 0, če bi ga gregorijanski koledar poznal, in zaznamuje prehod iz 1. st. pr. n. š. v 1. st. n. š.

Kot vidimo se je Jezus rodil tam nekje med 6. in 4. st. n. š. in umrl med letoma 26. in 37. n. š. (Catholic Encyclopedia 2014, 6. december). Leto 37. n. š., kot najkasnejše možno leto Jezusove smrti, je hkrati, tudi leto rojstva Jožefa Flavija. Tako kot za Jezusa, se tudi zanj ne ve natančne letnice smrti. Glede na njegovo avtobiografijo *Življenje*, se predvideva, da je umrl sedem let po izdaji *Judovskih starožitnosti*, torej leta 100. n. š.

1.2 Judovske starožitnosti

Kot že napisano, so *Judovske starožitnosti* nastale tam okoli leta 93 n. š.⁸. Gre za obsežno zgodovinsko delo, ki je pomembno tako za razumevanje judaizma 1. st. n. š. kot tudi zgodnjega krščanstva. Originalno so napisane v starem grškem jeziku in sestavljene iz dvajsetih knjig. Prvih deset knjig sledi dogodkom, zapisanim v Stari zavezi, nadaljnjih deset pa govori o judovski zgodovini naprej od biblijskega teksta in vse do judovske vojne (66–73 n. š.) (Wikipedia 2012, 28. februar).

Danes jih lahko beremo v starogrškem in latinskem jeziku ter v angleških, francoskih in nemških prevodih.

Judovske starožitnosti so najpomembnejši ne pa tudi edini nekrščanski vir zgodovinskega Jezusa. V njih je Jezus omenjen dvakrat (Evans 2004, 390). Prvič v odstavku, poimenovanem Flavijevo pričevanje, in drugič v odstavku, ki govori o Jakobu Pravičnem.

Za drugi pomembnejši nekrščanski vir zgodovinskega Jezusa iz prvega stoletja n. š. velja rimski zgodovinar Tacit. Natančneje, gre za odlomek iz petnajste knjige Tacitove zbirke *Anali*, ki je nastala okoli leta 116 n. š. (Carrier 2014, 7. poglavje; Lataster 2013, 50) in v kateri je omenjen Kristus. Tako kot pri Flavijevem pričevanju tudi pri Tacitu obstajajo dvomi o avtentičnosti. Lataster na primer opozori na zanimivo nedoslednost pri kronološkem zaporedju opisanih zgodovinskih dogodkov. V petnajsti knjigi, ki opisuje Nerovo vladavino in obsega obdobje od leta 62. do leta 65. n. š., lahko beremo o tem, da je Jezus umrl v času Tiberijevega vladanja. Pričakovano bi bilo, da bi o Jezusovi smrti lahko brali v peti knjigi *Analov*, ki opisuje ravno Tiberijevo vladavino in pokriva obdobje od leta 29. do leta 31. n. š., vendar temu ni tako. Poleg tega manjka večina pete in začetek šeste knjige, kjer Tacit beleži zgodovino od leta 32. do leta 37. n. š. (Lataster 2013, 50–51).

⁸ Za primerjavo: zapisi, ki jih danes najdemo v Novi zavezi naj bi posamično nastajali med leti 50/60 do 125 n.š.

Tako kot pri Tacitu, gre tudi pri drugih avtorjih, kot so npr. Suetonij, Mara bar Serapion, Plinij mlajši in Talus samo za možne omembe Jezusa, oziroma natančneje, domnevne omembe kristjanov (Carrier 2014, 8. poglavje; Lataster 2013, 50–53).

2 Flavijevo pričevanje

Flavijevo pričevanje je naziv za tretji odstavek tretjega poglavja osemnajste knjige *Judovskih starožitnosti*. Je nekrščanski vir, zato se ga šteje za neodvisni dokaz o Jezusovemu zgodovinskemu obstoju. Po vsej verjetnosti je ta tekst najbolj razpravljan nebiblični odstavek izmed vse antične literature (Whealey 2000, 1).

V slovenskem prevodu se glasi:

V tistem času je živel Jezus, moder človek, če bi mu sploh smeli reči človek. Delal je čudeže in je bil učitelj tistih, ki radi sprejmejo resnico, in imel je veliko vernikov med Judi in pogani. Bil je kristus. Čeprav ga je Pilat, na obtožbo naših voditeljev, obsodil na smrt na križu, so mu njegovi zgodnji spremljevalci ostali verni. Kajti živ se jim je spet prikazal tretjega dne, kot so božji preroki to napovedali in še tisoč čudovitih stvari o njem. Ljudstvo kristjanov, ki se po njem imenuje, je preživelo še do današnjega dne (Alkalaj 2007, 100).

V srednjem veku je bilo Flavijevo pričevanje največkrat citiran odstavek izmed del Jožefa Flavija, zaradi česar je postal najbolj bran antični avtor v srednjeveški Evropi. Schrekenberg je celo izjavil, da Jožefovemu literarnemu vplivu ni enakega, pri čemer je Biblija edina izjema. Med letoma 1470 in 1535 je tako nastalo več kot dvajset ponatisov latinskih prevodov Jožefovih del (Whealey 2000, 1; Sievers 1999, 24. avgust).

Šele v 16. st. n. š. je ta odstavek prvič⁹ spoznan za ponaredek s strani nekaterih učenjakov, zato je prišlo do intelektualnega spora, ki se še do danes ni razrešil (Whealey 2000, 1).

Zdaj imamo na voljo le prepise prvotnih del, ki pa so nastali kot prepisi prepisov v krščanskih delavnicah (Alkalaj 2007, 101), kljub vsemu pa med prevodi in citati obstajajo včasih zelo pomembne razlike. Pri proučevanju Flavijevega vprašanja je tako potrebno upoštevati vse pomembnejše različice teksta o Jezusu, kot tudi odstavek o domnevnemu Jezusovemu bratu

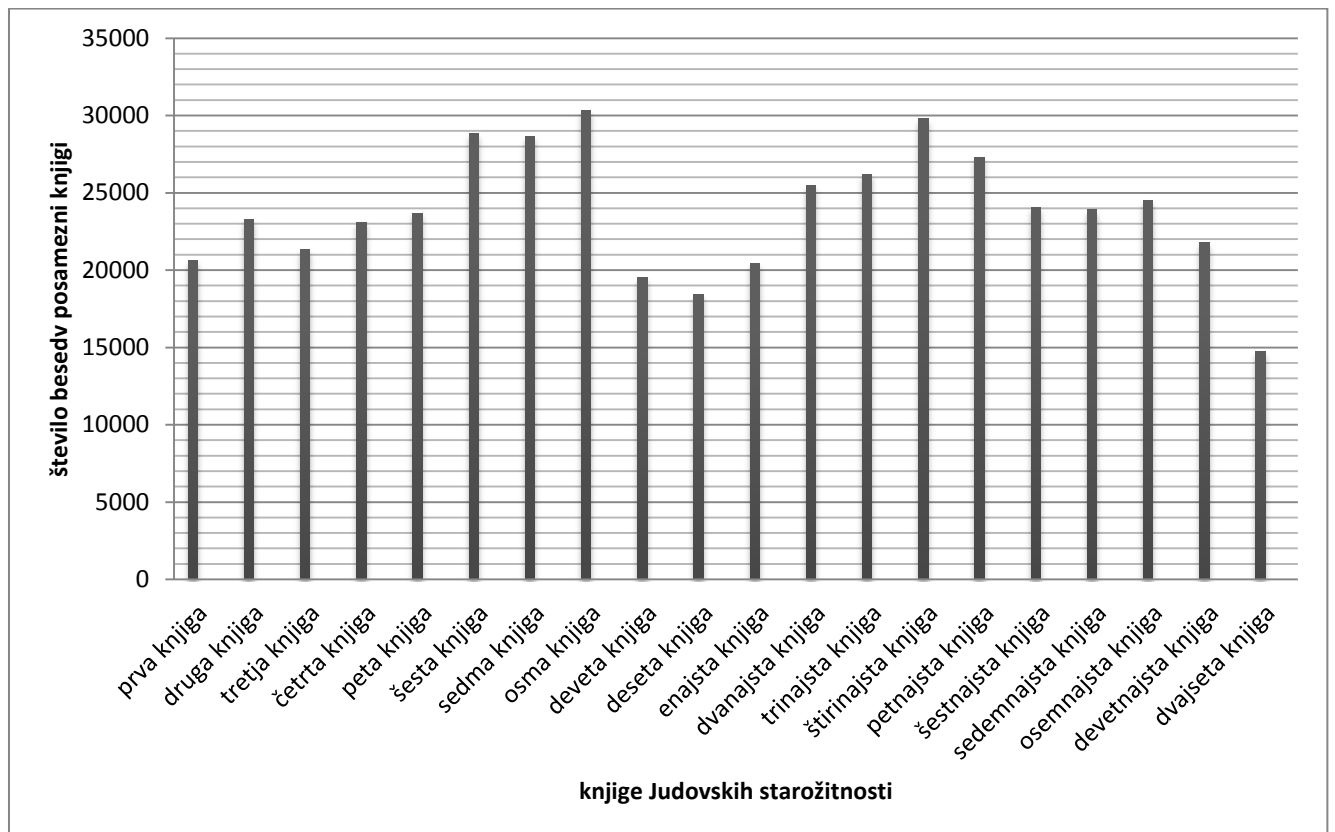
⁹ S strani krščanskih avtorjev.

Jakobu Pravičnemu in odstavek o Janezu Krstniku. Vsi trije odlomki so namreč v tesni povezavi, zato jih je potrebno analizirati skupaj (Hillar 2004, 4).

Da bi si lažje predstavljali, kako neznaten del *Judovskih starožitnosti* je pravzaprav Flavijevo pričevanje, si oglejmo naslednje tri grafe, ki prikazujejo razmerje v številu besed med posameznimi knjigami *Judovskih starožitnosti*, Flavijevim pričevanjem, odlomku o Jakobu in tistemu delu odlomka o Jakobu, ki se nanaša izključno na Jezusa. Pri tem sem štela besede angleške kopije *Judovskih starožitnosti* v prevodu Williama Whistona, in sicer brez opomb¹⁰.

Prvi graf (Graf 2.1) ponazarja število besed v posamezni od dvajsetih knjig.

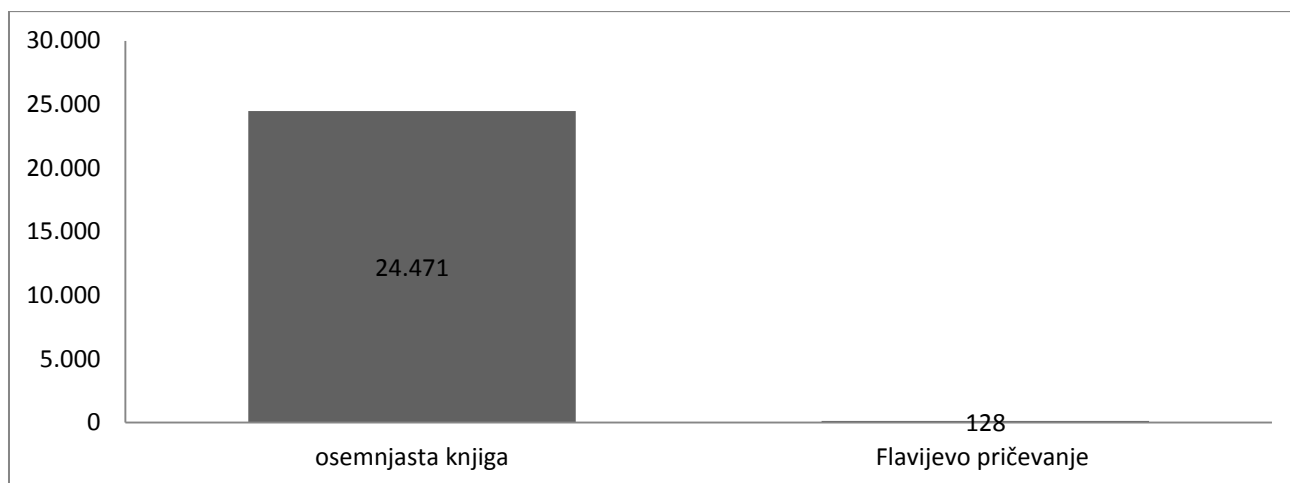
Graf 2.1: Knjige *Judovskih starožitnosti* po številu besed.

¹⁰ Angleški prevod skupaj z uvodom in brez dodanih opomb šteje 475.871 besed.

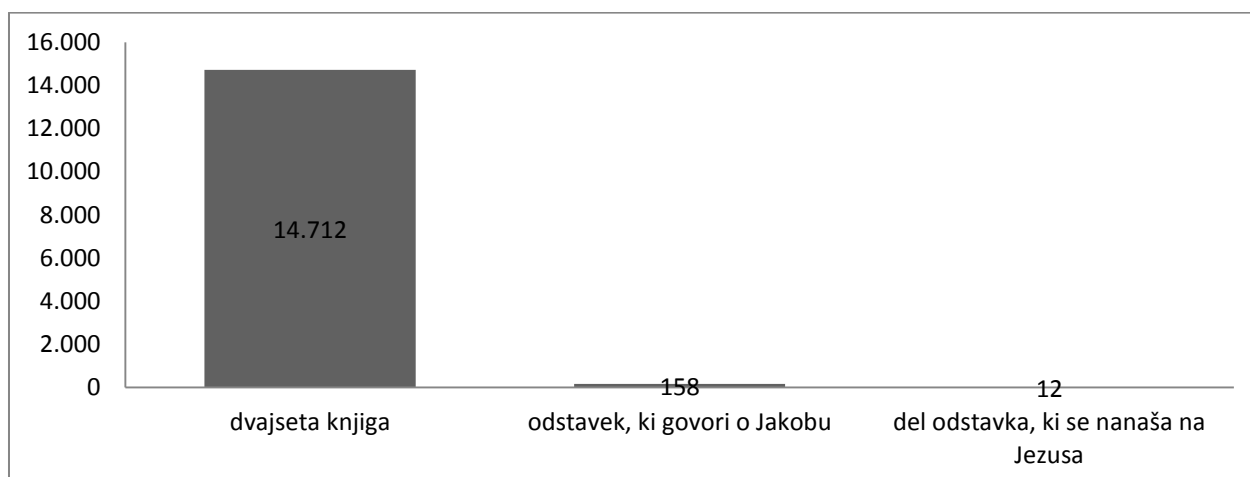
Drugi graf (Graf 2.2) ponazarja število besed Flavijevega pričevanja v primerjavi s številom besed celotne osemnajste knjige, v kateri se nahaja.

Graf 2.2: Flavijevo pričevanje in osemnajsta knjiga *Judovskih starožitnosti* glede na število besed.

V tretjem grafu (Graf 2.3) pa je prikazano število besed odlomka o Jakobu (srednji stolpec) glede na število besed knjige v kateri se nahaja (prvi stolpec) in število besed v odlomku, ki se vežejo direktno na Jezusa (desni stolpec).

Graf 2.3: Odstavek o Jakobu in dvajseta knjiga *Judovskih starožitnosti* glede na število besed.

2.1. Jakob in Janez Krstnik

O Jakobu si lahko preberemo v prvem odstavku devetega poglavja dvajsete knjige *Judovskih starožitnosti*. Nas zanima predvsem tisti del, ki omenja Jezusa, in sicer: »...in prednje privedel brata Jezusa, imenovanega Kristus, čigar ime je bilo Jakob, in nekatere druge. (Judovske starožitnosti 20.9.1)«

Večina proučevalcev meni, da gre za avtentičen odlomek, ki ga je Jožef Flavij sam napisal. V Novi zavezi lahko preberemo, da je imel Jezus sestre in brate (Mr 6, 1–5; Mt 13, 53–58; Gal 1, 11–24). Eden izmed bratov se je imenoval Jakob oz. Jakob Pravični, kakor so ga poimenovali kasneje. Toda Jakob iz Nove zaveze, v kolikor je znano, ni prelomil nobenega zakona in njegova smrt ni omenjena.

Vprašanje Jakobove identitete tako ostaja vezano na avtentičnost Flavijevega pričevanja. Ena od hipotez, ki so se razvile, se navezuje ravno na pomanjkanje informacij o Jakobu¹¹. Če je Jezus dejansko živel in imel brata, potem odstavek o Jezusu hkrati pojasni tudi Jakobovo identiteto, če pa je Flavijevo pričevanje ponaredek, potem tudi ta odstavek vsebuje krščansko interpolacijo – "... brata Jezusa, imenovanega Kristus..."

V primeru, da ta hipoteza velja, meni Marian Hillar, je do dopolnitve originalnega teksta moralo priti že zelo zgodaj. Vsekakor pred sredino 2. st. n. š., ko je ideja o tem, da je imel Jezus brata postala nepopularna in je krščanska religija imela očitno vpliv na interpretacijo zgodovine (Hillar 2004, 8–9).

Richard Carrier meni, da je odlomek o Jakobu, kot ga poznamo danes, v resnici nastal veliko kasneje, in sicer okoli poznega 3. st. n. š.. Prvi, ki je ta odlomek citiral, je bil namreč Evzebij. Carrier trdi, da originalna različica odlomka dejansko govori o Jakobu, bratu Jezusa ben Damneja, in ne o Jakobu Pravičnemu, bratu Jezusa Kristusa. Fraza 'imenovanega Kristus' naj bi bila tako popravek, dodan s strani anonimnega krščanskega pisca, kajti Jožef Flavij besede 'Kristus' v svojem pisanju sploh ne uporablja¹², pogosto pa jo uporabljajo krščanski pisci. Možnost, da se je Jožef Flavij sam domislil te fraze, je po Carrierjevem mnenju veliko manjša kot možnosti, da jo je v odlomek o Jakobu dodal krščanski interpolator. Poleg tega bi Jožef Flavij skladno s slogom svojega pisanja frazo pojasnil in jo po možnosti tudi navezal na Flavijevo pričevanje (Carrier 2014, 8. poglavje).

¹¹ Tako kot o Jezusu tudi o Jakobu Jožef Flavij poda zelo malo informacij.

¹² Razen v Flavijem pričevanju, za katerega Carrier meni, da je tako ali tako popolni ponaredek.

V odlomku o Janezu Krstniku¹³ izvemo, da je bil Janez pridigar, ki je pritegnil veliko ljudi. Herod se je zbal, da se bo Janez zavedel politične moči, ki mu jo je dajala množica njegovih zvestih sledilcev, ter jo zlorabil z namenom, da zaneti upor proti rimski vladavini. Z namenom, da si prihrani morebitne prihodnje težave, je tako zaukazal Janezovo usmrnitev. Nekateri Judje so posledično menili, da je uničenje Herodove vojske božja kazen za njegov zločin (Evans 2006, 56).

Jezus v celotnem odlomku ni niti enkrat omenjen, primerjava z evangeliji pa razkrije, zakaj je kljub tem pomemben za vprašanje avtentičnosti Flavijevega pričevanja, kot trdijo nekateri avtorji. Če omenimo samo nekatere razlike:

V Markovem evangeliju (Mr 6, 14–29) beremo, da je bila posredna povzročiteljica Janezove smrti Herodova hčerka Salome, ki je s svojim plesom za očetov rojstni dan slednjega tako razveselila, da se je zavezal, da ji bo izpolnil karkoli si bo zaželela. Salome pod vplivom svoje matere zahteva glavo Janeza Krstnika in Herod ji, zavezan s svojo besedo, užaloščen prošnjo izpolni.

Čeprav o Salome lahko beremo tudi o *Judovskih starožitnostih*¹⁴, ni omenjena v povezavi z Janezom Krstnikom. Namesto tega se zdijo razlogi za Janezovo usmrnitev posledica Herodove pretirane previdnosti ali celo paranoje. Nadalje, med Jezusom in Janezom ni nikakršne povezave niti morebitne krščanske interpolacije, kot je v odstavku o Jakobu, medtem ko nas evangeliji učijo, da je Janez Krstnik krstil Jezusa. Zgodba sama je kronološko postavljena v čas, ko je bil Poncij Pilat že odpoklican v Rim, kar se ne ujema s kronološkim potekom dogajanja v evangelijih (Hillar 2004, 10).

Za razliko od prvih dveh odstavkov avtentičnost tega ni bila nikoli vprašljiva. Meier meni, da je temu tako, ker bi kakršenkoli krščanski interpolator vsekakor poskrbel, da je iz teksta razvidna povezava med Janezom Krstnikom in Jezusom (Price 2009, 27. julij).

Za razliko odstavka o Jezusu, Origen¹⁵ (185–254) citira tako odstavek o Jakobu kot tudi tistega o Janezu Krstniku (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

¹³ *Judovske starožitnosti* 20.5.2.

¹⁴ *Judovske starožitnosti* 18.5.4

¹⁵ Krščanski teolog in avtor knjige *Contra Celsum*, ki je nastala okoli leta 248 n.š. V njej najdemo prvo referenco na Jožefa Flavija (Hillar 2004, 10).

2.2 Pomembnejše različice Flavijevega pričevanja

Poleg originalnega grškega teksta, ki ga najdemo v *Judovskih starožitnostih*, imenovanega *textus receptus*, obstajajo še štiri druge pomembne različice: Hieronim, Evzebij iz Cezareje ter arabska in starosirska verzija.

Nekaj časa pa se je za pomembno štelo tudi t. i. slovansko verzijo iz 11. stoletja.

Glede na Evansa je slovanska verzija pravzaprav prevod prve Jožef Flavijeve knjige, *Judovske vojne*, v starem ruskem jeziku. Vsebuje mnoge odlomke, ki jih v grški različici ni, predvsem o Janezu Krstniku in Jezusu iz Nazareta. Čeprav so v preteklosti nekateri učenjaki zagovarjali avtentičnost ali celo zgodovinskost nekaterih odstavkov, ki jih najdemo v tej različici, danes nihče ne verjame, da vsebujejo kaj pomembnega za raziskovanje Jezusa (Evans 2004, 379). Nodet meni drugače in dopušča majhno možnost, da je slovanska verzija samo druga izdaja istega avtorja. Jožef Flavij je namreč *Judovsko vojno* prvotno napisal v svojem rodnem jeziku- (judovski) aramejščini in jo šele nato prevedel v grški jezik. Posledično grški prevod, pri katerem so mu pomagali asistenti, vsebuje čudne napake in je krajši kot original. To bi znalo pojasniti, zakaj je pričevanje o Jezusu tu za več kot pol krajše kot v *textus receptus* (Nodet 2000, 26).

2.2.1 Arabska in sirska različica

Tako Shlomo Pines, ki je zaslužen za njuno odkritje leta 1971, kot tudi Alice Whealey, menita, da obe različici izvirata iz sirskega prevoda Evzebijeve *Zgodovine cerkve*¹⁶.

Najdemo ju v dveh različnih srednjeveških krščanskih kronikah. Arabska verzija izvira iz arabske kronike Agapija melkitskega škofa iz Hierapolisa in je datirana v 10. st. n. š.; sirska verzija pa izvira iz sirske kronike Mihaela Sirca, monofitskega patriarha Antiohije (1166–1199) iz 12. st. n. š. (Whealey 2007, 573). Slovenski prevod arabskega teksta se glasi:

V tistem času je živel moder človek po imenu Jezus. Njegovo ravnanje je bilo dobro in bil je znan po svoji vrlosti. In mnogi med Judi in drugimi narodi so postali njegovi učenci. Pilat ga je obsodil na križanje in smrt. Toda tisti, ki so postali njegovi učenci, niso zapustili njegovega učenja. Poročali so, da se jim je pojavil tri dni po njegovem

¹⁶ Nastala v 4. st. n. š.

*križanju, in da je bil živ; glede na to je bil morda mesija, v zvezi s katerim so preroki napovedovali čudeže.*¹⁷

Ta tekst bolje povzame, kako bi Jud iz 1. st. n. š. videl Jezusa¹⁸. Kot upornika in motilca miru, a hkrati kot nekoga, ki je izvajal presenetljiva dela in je imel zato mnogo sledilcev. Hkrati arabska verzija tekstualno upraviči izločitev stavkov, ki so domnevne krščanske interpolacije¹⁹, in je dokaz, da je Jožef Flavij v *Judovskih starožitnostih* resnično pisal o Jezusu (Charlesworth 2004, 367).

Pines meni, da je arabska verzija bližje originalu kot *textus receptus*, ker vsebuje izrazito manj krščanskih sledi:

- Jezusova dejanja niso označena za čudežna;
- Vloga judovskih voditeljev pri Jezusovi smrti ni omenjena;
- Očitno je, da je Jezusovo vstajenje le poročanje njegovih učencev;
- Pisec teksta Jezusov status mesije zapiše kot možnost in ne dejstvo;
- Ravno tako se pisec teksta ne sprašuje, če je Jezusa sploh mogoče imeti za človeka (Whealey 2007, 574).

Vendar je ravno ta osredotočenost izključno na vsebino po mnenju Whealeyjeve prva Pinesova napaka. Druga napaka je vztrajanje pri predvidevanju, ki izvira še iz 17. stoletja, da se je originalno Flavijevo pričevanje zelo razlikovalo od *textus receptus*. Za Whealeyjevo je sirska različica bolj avtentična kot arabska, saj vsebuje stavek "menili so, da je mesija", ki ga lahko najdemo tudi v Hieronimovi verziji (Whealey 2000, 574–589). Poleg tega sirske in latinsko pišoči avtorji v pozni antiki niso brali del drug drugega, imeli pa so dostop do del grških avtorjev (Price 2009, 27. julij). Se pravi tudi dostop do originalnega Jožefovega teksta.

Slovenski prevod sirske različice:

V tistem času je živel moder mož, poimenovan Jezus. Kajti delal je čudovita dejanja in učil je resnico. Mnogi izmed Judov in drugih narodov so postali njegovi učenci. Menili so, da je mesija. Toda to ni bilo mnenje vodilnih [mož] [našega] naroda. Zaradi tega

¹⁷ Prevedeno iz angleškega prevoda. Vir: Hillar 2004, 7.

¹⁸ Še posebej, ker je bil Jožef Flavij farizej, Jezus pa je bil s farizeji v sporu (Mt 23, 1–36 in Lk 11, 37–52).

¹⁹ Več o tem v poglavju o delni avtentičnosti Flavijevega pričevanja.

ga je Pilat obsodil na križanje in umrl je. Toda tisti, ki so ga ljubili, ga niso nehali ljubiti. Živ se jim je pojavil po treh dneh. Kajti božji preroki so v zvezi z njim govorili o čudovitih stvareh [kot so te]. In ljudstvo kristjanov, poimenovanih po njem, živi [še] danes.²⁰

»Srednjeveško sirsko pričevanje, ki ga je odkril Shlomo Pines, je zelo močan dokaz za to, kar so mnogi učenjaki zagovarjali vse od rojstva kontroverznosti teksta v renesansi; to je, da Hieronim ni spremenil Flavijevega pričevanja v "verjeli so, da je Kristus", temveč je poznal originalno verzijo pričevanja, ki jo je verjetno našel v Evzebijevi *Zgodovini cerkve*, kjer je pisalo "verjeli so, da je Kristus" in ne "bil je Kristus" (Whealey 2000, 8).«

2.2.2 Hieronim

Sofronij Evzebij Hieronim iz Stridona oziroma sv. Hieronim (340 in 420 n. š.) je leta 392 n. š. objavil v latinskem jeziku napisano knjigo z naslovom *De viris illustribus (O slavnih možeh)*. O tem, kako vplivno je bilo to delo v krščanskem svetu, priča dejstvo, da se je do danes ohranilo čez sto rokopisov (Hillar 2004, 16). Hieronimov citat Flavijevega pričevanja se razlikuje od originalne grške verzije:

V tem istem času je živel Jezus, moder človek, če se ga sploh lahko imenuje človek; kajti opravljal je čudovita dela in bil je učitelj tistih, ki prosto sprejemajo resnico. Imel je tudi veliko privržencev med Judi in plemstvom in verjeli so, da je Kristus; in ko ga je zaradi zavisti naših vodilnih mož Pilat križal so ga tisti, ki so ga ljubili od samega začetka nadaljevali ljubiti do konca, kajti tretjega dne se jim je prikazal živ. Mnoge stvari, tako te kot tudi druge čudovite stvari, so v pesmih prerokov, ki so imeli o njem prerokbe in krščanska sekta, tako poimenovana po njem, obstaja še v današnjem času.²¹

Po vsej verjetnosti je do razlik prišlo, ker je Hieronim Flavija Jožefa redko citiral neposredno. Hillar meni, da razlike med *textus receptus* in različico iz *De viris illustribus* pomenijo, da je Hieronim citiral iz Evzebija in sam naredil spremembo iz "bil je Kristus" v "verjeli so, da je Kristus". Še posebej naj bi to držalo, ker se tako *textus receptus* kot Hieronim izogneta

²⁰ Prevedeno iz angleškega prevoda. Vir: Hillar 2004, 8.

²¹ Prevedeno iz angleškega prevoda. Vir: Hillar 2004, 7.

eksplicitni omembi smrti z besedami kot sta 'smrt' ali 'umrl', ki ju najdemo v sirski in arabski različici (Hillar 2004, 16).

Obstaja pa še ena možnost, ki jo izpostavi Alice Whealey. In sicer ta, da je to, da je Hieronim citiral odlomek v malce drugačni obliki - se pravi 'verjeli so, da je Kristus', namesto 'bil je Kristus', kot lahko preberemo v originalni grški verziji *Judovskih starožitnosti* - dokaz o tem, da je v pozni antiki, poleg verzije, najdene v textus receptus, okoli krožila še ena grška različica Flavijevega pričevanja (Whealey 2000,2). Whealey namreč zagovarja hipotezo, da je bil izraz 'verjeli so, da je Kristus', originalni del tako Jožefovega teksta kot tudi Evzebijevih prepisov, ter da ga je izraz 'bil je Kristus' nadomestil šele kasneje, ponovno tako v Jožefu kot tudi v vseh Evzebijevih delih. Hillar opozarja, da taka hipoteza predvideva, da so ostali deli Flavijevega pričevanja originalni. To pa bi tudi pomenilo, da je bil Jožef Flavij kot originalni avtor odstavka o Jezusu po verskem prepričanju kristjan (Hillar 2004, 16). Kot vemo to ne drži, saj imamo veliko dokazov, da je bil do konca svojega življenja farizej in prav nobenega dokaza, da je do krščanstva gojil kakršne koli simpatije. Origen v svojih delih celo dvakrat zapiše, da Jožef Flavij v Jezusa kot Kristusa ni verjel (Kirby 2001, 2. januar).

2.2.3 Evzebij iz Cezareje

Evzebij²² je prvi krščanski pisec, ki obsežno navaja Jožefova dela in jih uporablja kot strokovni vir za potrditev verodostojnosti svojega pisanja, tj. zgodovinskih dogodkov 1. st. n.š. Bil je prvi, ki je citiral odstavek o Jezusu, in sicer v treh izmed svojih del.

Najpomembnejši je citat Flavijevega pričevanja iz dela z naslovom *Zgodovina cerkve*, ker so ga kasneje pogosteje citirali kot tistega iz Jožefovih *Judovskih starožitnosti* (Hillar 2004, 13).

Evzebij pri svojem pisanju ni bil najbolj načelen, saj ni imel nobenih pomislekov citirati Jožefova dela, tako da jih je lahko uporabil za promocijo krščanstva in potrjevanje Jezusove zgodovinskosti. Tako je na primer Flavijevo pričevanje najpogosteje citiral za odlomkom o Janezu Krstniku, pri čemer se ni zmenil za kronološko zaporedje dogodkov v *Judovskih starožitnostih*, temveč je sledil kronološkemu zaporedju v Lukovem evangeliju. (Hillar 2004, 14).

²² Cezarejski škof postane okoli leta 313 n. š. (Encyclopaedia Britannica 2014, 12. December)

Ken Olson meni, da je ravno Evzebij resnični avtor Flavijevega pričevanja, a več o tem kasneje.

3. Vprašanje avtentičnosti Flavijevega vprašanja

Flavijevo pričevanje se pojavi v vseh od dvainštiridesetih grških rokopisih *Judovskih starožitnosti*, ki so se ohranili do danes. Niti eden izmed njih pa ni zgodnejši od 10. stoletja. Ohranjenih latinskih prevodov je znatno več. Sto sedemnajst jih je, a niti enega ne moremo datirati prej kot v 9. stoletje (Price 2009, 27. julij). Vendar, kot piše Alkalaj:

Izven krščanskih virov o zgodovinskem Jezusu ni nobenega dokaza[...] Plinij starejši (22–79 n.š.) naj bi živel v času Jezusovega delovanja, vendar zanj očitno ni slišal. Plinij mlajši (62–110) piše o kristjanih v Pontu in Bitniji, a Kristusa omenja le kot predmet krščanske vere. Plutarh (45–120 n.š.) je v svojih knjigah opisal praktično vse bolj ali manj znane osebnosti takratne dobe in analiziral večino sodobnih verovanj – vendar niti Jezusu niti kristjanom ni namenil niti besede. Philo (15/20 pr.n.š.-45/50n.š.), aleksandrinski Žid, filozof in zgodovinar je moral prav v obdobju domnevnega Jezusovega delovanja preživeti precej časa med palestinskimi eseni, vendar ga v svoji delih ni nikjer omenil (Alkalaj 2007, 101).

Tudi zgodnjekrščanski pisci Flavijevega pričevanja v svojih delih enostavno niso navajali. Origen je bil prvi, ki je poznal vsa dela Jožefa Flavija, tudi obsežne *Judovske starožitnosti*²³.

Robert Eisler pravi, da je Origen v svojih delih zapisal, da v njegovi verziji *Judovskih starožitnosti* Jožef Flavij Jezusa ni predstavil kot Kristusa in sklene, da je Origen dostopal do različice teksta, ki danes ni več dostopna (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

Drugi pisci, kot na primer Irinej (ok.130–ok.200), so bili večinoma seznanjeni samo z Judovsko vojno, z *Judovskimi starožitnostmi* pa le posredno²⁴, kar pomeni, da je bil Jožef Flavij vse do Origena poznan predvsem kot avtoriteta, kar zadeva judovsko zgodovino in vero, nikakor pa ne, kar se tiče krščanstva (Hillar 2004, 10) in njegove vodilne figure - Jezusa. Razlog, zakaj Jožefa niso uporabili za promocijo svoje vere in kot dokaz, da je Jezus res živel in delal čudeže, so odnesli s seboj v grob. Glede na Feldmana je pred Evzebijem kar enajst

²³ V smislu, da jih je za razliko od drugih dejansko prebral.

²⁴ Kar se tiče *Judovskih starožitnosti* so se zanašali na informacije, ki so jih prebrali pri drugih avtorjih.

krščanskih pisateljev citiralo Jožefa Flavija ne pa tudi Flavijevega pričevanja (Lataster 2013, 47).

To se spremeni z Evzebijem iz Cezareje, za katerega danes vemo, da je dodajal svoje stavke in spreminjal kronološki potek zgodbe, da bi Jožefove tekste bolje uskladal z Novo zavezo.

Glede na Louisa Feldmana so argumenti za avtentičnost Flavijevega pričevanja:

1. Najdemo ga v vseh obstoječih rokopisih;
2. V celoti ga citira Evzebij;
3. Odstavek o Jakobu, ki naj bi bil avtentičen in se nanaša na Jezusa;
4. Slovnica in slog sta enaka slovnici in slogu vseh Jožefovih del;
5. Nikoli se ni dvomilo v avtentičnost kakšnega izmed drugih odstavkov v *Judovskih starožitnostih*.

Kot argumente za neavtentičnost pa poda:

1. Krščansko vsebino, ki je nenavadna za judovskega pisatelja tistega časa;
2. Dejstvo, da pred Evzebijem Flavijevega pričevanja niso citirali;
3. Origen zapiše, da Jožef Flavij ni verjel v Jezusa kot mesijo;
4. Linija pripovedovanja je prekinjena;
5. Interpolacije v slovanski različici;
6. V Flavijem pričevanju najdemo slogovne posebnosti, ki jih v Jožefovih delih drugače ni najti (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

Nadalje v oči bode tudi dejstvo, da o Jezusu pravzaprav zvemo zelo malo²⁵ v primerjavi z drugimi osebami. Jožef Flavij ne pove, od kje je Jezus in ne poda nobenih dodatnih pojasnil o njegovem očetu, značaju, namenu, miselnosti in dejanjih, kot to naredi pri drugih osebah.

To je še posebej zanimivo, če upoštevamo dejstvo, da je bil izmed vseh zgodovinarjev tistega časa Jožef Flavij geografsko in kronološko v idealnem položaju za pridobitev informacij o Jezusu. Živel je namreč v Judeji in Galileji in glede na njegovo lastno pisanje je bil v času, ko je bil Jezusov brat usmrčen, v Jeruzalemu. Poleg tega sta mu njegov visoki rod člana kraljeve družine in pa pokroviteljstvo cesarja Vespazijana omogočala neomejen dostop tudi do rimskih virov (Price 2009, 27. julij; Licona 2010, 3. poglavje). O Jezusu nam torej glede na količino virov, ki jih je imel, pove sorazmerno malo, kar ni v skladu s slogom njegovega

²⁵ To je značilno za vse nebiblične vire o Jezusu.

pripovedovanja Morebitni interpolator bi seveda gledal na to, da pove čim več v čim krajšem odstavku, saj bi tako zmanjšal možnost napak. Ali pa ga je oviralo pomanjkanje prostora za pisanje (Carrier 2014, 8. poglavje).

3.1 Od antike do 20. stoletja

»Nikakršnega dokaza ni, da so pisatelji pozne antike dvomili o avtentičnosti odlomka (Whealey 2000, 2).« Marian Hillar celo trdi, da vse do 16. stoletja pristnost Flavijevega pričevanja sploh ni bila vprašljiva (Hillar 2004, 4), medtem ko Robert Eisler pravi, da avtentičnost Flavijevega pričevanja ni bila vprašljiva enajst stoletij (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

Whealey to zavrne češ, da so v visokem srednjem veku judovski učenjaki zahodne Evrope pogosto trdili, da je Flavijevo pričevanje ponaredek. Pri tem so izhajali iz prepričanja, da judovski zgodovinar o Jezusu enostavno ne bi pisal tako naklonjeno. Krščanski pisci se na njih niso odzvali ali pa so jih preprosto ignorirali.

Dejansko pa so kakršnikoli dokazi, ki bi kaj takega potrjevali, krščanskega izvora in tako rekoč iz druge roke (Olson 2013, 99).

Edini, za katerega lahko predvidevamo, da je podvomil v avtentičnost, je bil krščanski zgodovinar iz 12. st. n. š. Otto von Freising, ki pa tega ni nikoli eksplicitno izrazil. Njegov dvom je, za razliko od judovskih kolegov, temeljil na primerjavi teksta z relevantnimi zunanji viri, kot so Hieronim, *textus receptus* in pa latinski prevodi *Judovskih starožitnosti*. Posledično v srednjem veku tako na zahodu kot na vzhodu enostavno ni bilo javne kontroverznosti glede avtentičnosti Flavijevega pričevanj. Najzgodnejši dokaz o tem, da je o avtentičnosti Flavijevega pričevanja podvomil še kdo drug kot judovski učenjaki se pojavi v 16. stoletju, in sicer v *Annales Ecclesiastici* kardinala Caesarja Baroniusa, datirano med 1588 in 1590. Baronius je v svoji knjigi vneto branil avtentičnost Flavijevega pričevanja nikoli pa ni natančno zapisal, kdo natančno jo izpodbija (Whealey 2000, 2–3). Takrat Flavijevo pričevanje prvič postane kontroverzno.

Prvo pisano delo, ki je brez kakršnegakoli dvoma izpodbijalo avtentičnost Flavijevega pričevanja, je objavil luteranski teolog Lucas Osiander leta 1592, delno kot odgovor na Baroniusovo delo. V svojem delu je poskušal dokazati, da so številni viri, ki jih rimski

katoličani uporabljajo za pisanje cerkvene zgodovine, neavtentični. Mednje je po Osiandrovem mnenju spadalo tudi Flavijevo pričevanje, za katerega je menil, da je popoln ponaredek. Hkrati je to tudi prvo izpodbijanje njegove avtentičnosti, ki je osnovano na tekstu samem (Whealey 2000, 3).

Vse do sredine sedemnajstega stoletja so bili dvomi o avtentičnosti Flavijevega pričevanja osnovani predvsem na domnevi protestantov, da so bili mnogi teksti, ki jih je uporabljala rimskokatoliška cerkev neavtentični ter na domnevi, da Jožef kot Jud o Jezusu prav gotovo ne bi pisal nič lepega (Whealey 2000, 4).

Lahko bi rekli, da so bili dvomi predvsem bolj čustveno kot razumsko naravnani. Šele kasneje so se za dokazovanje oprli na sam tekst, njegove različice, primerjavo med njimi in dejansko obdobje, v katerem so *Judovske starožitnosti* nastale.

Prvi, ki je to storil, je bil »Louis Cappel (1585–1658), ki je zapisal, da se odstavek med preostali tekst ne prilega dobro (Whealey 2000, 5).« Eislser po drugi strani meni, da je bil to rabin Lusitanus, ki je ravno tako menil, da odstavek nekako ne sodi najbolje med ostali tekst. Z enakim mnenjem mu je sledil francoski kalvinist Lefevre, ki ni poznal dela svojega predhodnika (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

Do sredine 18. stoletja je večina proučevalcev Flavijevega vprašanja že menila, da je odstavek ponaredek in to je trajalo vse do zgodnje moderne dobe, ko avtentičnost antičnih virov ni bila več tako samoumevna, kot je bila v pozni antiki in srednjem veku. Vsi zgodnji kritiki avtentičnosti, ki so svoje argumente snovali na pomembnih tekstovnih dokazih, so bili protestanti (Whealey 2000, 5)

Seveda so se našli tudi taki, ki so skeptike kritizirali. William Whiston (1667–1725), prevajalec najbolj znanega prevoda *Judovskih starožitnosti* pa je opozoril na dejstvo, ki je bilo v dotedanjih debatah o Flavijevem pričevanju spregledano. Odnos do Jezusa v Jožefovih časih med judi in kristjani ni bil tako polariziran, kot je postal kasneje (Whealey 2000, 7)

3.2 Od 20. stoletja dalje

Po menju Alice Whealey Flavijevo pričevanje ponovno postane kontroverzno v 20. stoletju, ko Shlomo Pines poskuša dokazati, da je parafraza pričevanja, ki se pojavi v krščansko-

arabski kroniki iz 10. stoletja, morda celo bolj avtentična kot *textus receptus Testimonium*. Kot smo že omenili je za Whealeyjevo najpomembnejši ravno sirski prevod pričevanja, ki je citiran v kroniki iz 12. stoletja, ki jo je skupaj zbral starosirski patriarh Antioh (1166–1199).

»Ta verzija pričevanja in ne njena arabska parafraza ima največ možnosti, da je vsaj v nekaterih pogledih bolj avtentična kot *textus receptus*, kajti kot je bilo omenjeno prej, se ta verzija teksta ujema z Hieronimovo latinsko verzijo v istih ključnih pogledih (Whealey 2000, 8).« Obenem pride do odkritij novih različic odlomka kot tudi celotnih Jožefovih del, npr. slovansko verzijo (Whealey 2000, 8).

Razprave o Flavijevelem pričevanju dobijo v tem obdobju čisto drugačno noto. Vprašanje avtentičnosti se ne osredotoča več samo na potrditev ali zavrnitev teksta kot celote, temveč se začne dopuščati možnost, da je odlomek o Jezusu delno avtentičen in delno ne. Spremeni pa se še en aspekt. V 20. stoletju so judovski učenjaki prvič prominentni soudeleženci na obeh straneh razprave o avtentičnosti (Whealey 2000, 9).

Za iskanje dokazov, ki bi potrdili ali ovrgli zgodovinskost Jezusa, so se prvotno zanimali predvsem nemški strokovnjaki. Osredotočali so se na pisanja v Novi zavezi, študijo pomena mita, literarne vire in predevangelijski izvor judovske tradicije (Evans 2004, 368). Kljub temu je Louis Feldman med leti 1937 in 1980 zabeležil kar 87 razprav o pristnosti Flavijevega pričevanja (Licona 2010, 235–242).

Strokovnjake, ki se ukvarjajo z vprašanjem avtentičnosti Flavijevega pričevanja, je na podlagi njihovih argumentov in tez mogoče razdeliti v tri okvirne skupine:

1. Flavijevo pričevanje je avtentično.

Prva skupina meni, da je celoten odlomek o Jezusu delo izključno Jožefa Flavija, in da mu krščanski pisci niso ničesar dodajali.

2. Flavijevo pričevanje ni avtentično.

V drugo skupino spadajo argumenti o Flavijevelemu pričevanju kot popolni krščanski interpolaciji, ki služi samo za promocijo krščanstva. Pa tudi teza, da je že samo pomanjkanje referenc na Flavijevo pričevanje v drugih antičnih virih zadostno za popolno zavrnitev njegove pristnosti (Licona 2010, 235–242).

Alkalaj, ki je očitno slednjega mnenja, zapiše: »A pristnost Flavijevega pričevanja dokončno razvrednoti dejstvo, da tega dokaza o Jezusovemu obstoju do sredine četrtega stoletja nihče ne citira, čeprav so bila Jožefova dela med zgodnjimi krščanskimi pisci sicer zelo priljubljena. Celo več, eden najpomembnejših krščanskih učiteljev Origen (ok. 165–254 n. š.; na Nikejskem koncilu sicer razglašen za heretika) v svojem delu *Contra Celsus* Jožefa explicitno okara, ker Jezusa sploh ne omenja (Alkalaj 2007, 101).«

3. Flavijevo pričevanje je delno avtentično.

Tretja skupina je najobsežnejša. Sem spadajo tisti strokovnjaki, ki menijo, da je Jožef Flavij dejansko pisal o Jezusu, vendar pa je bilo njegovo besedilo "obogateno" s krščanskimi interpolacijami. Glede na Charleswortha je na primer povsem verjetno, da je Jožef omenil Jezusa, toda zagotovo ne v obliki, kot se je ohranila v grških rokopisih (Price 2009, 27. julij).

Alice Whealey meni, da je razlog temu, da zdaj prevladuje ravno mnenje o delni avtentičnosti Flavijevega pričevanja, miselnost družbe 20. in 21. stoletja (Whealey 2000, 9). Na hipoteze torej ne vpliva samo napredek v znanosti.

Ta skupina svoje teze dokazuje večinoma s filološko analizo različnih besedil Flavijevega pričevanja in povezavo odstavka o Jezusu z odstavkoma o Jakobu in Janezu Krstniku. Opirajo pa se tudi na kulturni in zgodovinski kontekst časa, v katerem so *Judovske starožitnosti* nastale.

Kolikšen je obseg interpolacij, je seveda odvisno od posameznega proučevalca. Eden izmed glavnih razlogov, ki jih ti avtorji podajajo za delno interpolacijo v nasprotju s popolno interpolacijo, je da se enostavno ne zdi smiselno, da bi morebitni krščanski interpolator spremenil odlomek o Jezusu in Jakobu, izpustil pa odlomek o Janezu Krstniku, ki je univerzalno sprejet kot avtentičen tekst (Licona 2010, 235–242).

3.2.1 Flavijevo pričevanje je avtentično

Nobena od teorij od začetka 20. stoletja dalje ne zagovarja možnosti, da je Flavijevo pričevanje popolnoma avtentično. Načeloma priznavajo, da se stil pisanja in izbira besed Flavijevega pričevanja ujemata s stilom pisanja in izbiro besed drugih Jožefovih del, kar bi

sicer lahko bilo dokazilo popolne avtentičnosti, vendar v resnici samo potrdi, da je avtentičen vsaj del Flavijevega pričevanja.

Vse do 18. stoletja namreč niso poznali analize teksta, zato je povsem neverjetno, da bi morebitni interpolator izbral različne fraze²⁶ iz vseh del Jožefa Flavija in oponašal njegov stil pisanja z namenom, da bo zavedel morebitne skeptike. Poleg tega fraz, ki so značilne za Jožefa, ne najdemo v Novem testamentu ali kaki drugi zgodnjekrščanski literaturi (Price 2009, 27. julij). Meier še posebej meni, da je kaj takega neizvedljivo, saj bi se moral interpolator popolnoma poglobiti v stil pisanja Jožefa Flavija in skrbno izbirati njegove izraze brez pomoči modernih slovarjev (Kirby 2001, 2. januar).

Čeprav ne zagovarja teze, da je Flavijevo pričevanje avtentično, Steve Mason zavrača možnost, da bi krščanski pisci k tekstu med prepisovanjem rokopisov dodajali kakršnekoli interpolacije, saj so bili pri prenosu tekstov precej konservativni. Nikjer drugje v vseh Jožefovih literarnih delih ni zaznati posegov v tekst s krščanske strani. Mason zato trdi, da teorija o delni avtentičnosti ne velja. Vsaj tisti del ne, ki pravi, da so krščanske interpolacije delo prepisovalca originalnega teksta *Judovskih starožitnosti*. Če je že prišlo do preurejanja teksta, potem je moral biti spremenjen cel odlomek in ne samo njegov del. Kako in kdo, ni jasno. Poudari pa, da je možnost, da bi si nek menih izmislil Flavijevo pričevanje in ga vstavil med tekst Jožefove knjige, praktično nična (Price 2009, 27. julij).

3.2.2 Flavijevo pričevanje je delno avtentično

Avtorji, ki zagovarjajo delno avtentičnost, načeloma izberejo dva pristopa. Prvi je, da poskušajo interpretirati odlomek na način, po katerem je manj krščansko zveneč ali celo sovražen do Jezusa. Po njihovem mnenju je bilo Flavijevo pričevanje prvotno strogo kritično do Jezusa in ga je potrebno popraviti še kako drugače, kot pa samo odstraniti tiste stavke, ki jih je Meier identificiral kot dodane kasneje. S tem pristopom je narobe to, da ne moremo vedeti, v kakšnem smislu je Jožef Flavij odstavek napisal, lahko bi bil namreč mišljen ironično (Olson 2013, 99; Charlesworth 2004, 392).

Drugi pristop je sprememba teksta. Običajno tako, da se izpustijo njegovi domnevno krščanski deli (Olson 2013, 99) ali pa se, kot je to storil Charlesworth, samo nakažejo.

²⁶ Gre za fraze ko so 'modri mož', 'čudovita dela', 'vodilni možje'... (Price 2009, 27. julij).

Takšen naj bi bil izgled odstavka o Jezusu kot ga je napisal Jud iz 1. st. n. š. po Charlesworthu in Meierju, ki kot očitne krščanske interpolacije izpostavita tri stavke (v spodnjem tekstu so poudarjeni s krepkim tiskom). :

*V tistem času je živel Jezus, moder človek, če bi mu sploh smeli reči človek. Delal je čudeže in je bil učitelj tistih, ki radi sprejmejo resnico, in imel je veliko vernikov med Judi in pogani. **Bil je kristus.** Čeprav ga je Pilat, na obtožbo naših voditeljev, obsodil na smrt na križu, so mu njegovi zgodnji spremljevalci ostali verni. **Kajti živ se jim je spet prikazal tretjega dne, kot so božji preroki to napovedali in še tisoč čudovitih stvari o njem.** Ljudstvo kristjanov, ki se po njem imenuje, je preživelo še do današnjega dne²⁷.*

Meier, po Olsonu vodilni predstavnik drugega pristopa, je v svoji knjigi *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus* podal najobsežnejšo in najsodobnejšo študijo Flavijevega pričevanja (Price 2009, 27. julij). S primerjavo uporabe besed med posameznimi različicami Flavijevega pričevanja izloči in zapiše besedilo brez domnevnih krščanskih interpolacij:

V tistem času je živel Jezus, moder človek. Delal je čudovita dela in bil je učitelj ljudi tistih, ki radi sprejmejo resnico. Sledili so mu mnogi Judje in mnogi Grki. In ko ga je Pilat zaradi obtožb vodilnih mož med nami obsodil na križ, so mu njegovi zgodnji spremljevalci ostali zvesti. In vse do današnjega dne pleme Kristjanov (poimenovanih po njem) še ni izumrlo.²⁸

Meier utemeljuje avtentičnost prečiščenega odstavka s tem, da se ti deli odstavka pojavijo v vsakem grškem ali latinskem prevodu *Judovskih starožitnosti*, in da odlomka ne omenja niti eden izmed cerkvenih očetov vse do Evzebija v 4. stoletju. Prirejeni odstavek pa se po njegovem mnenju dejansko bolje ujema z jezikom in stilom pisanja (Licona 2010, 235–242).

Nekateri kritiki teorije o delni avtentičnosti menijo, da določeni neavtentični deli v tekstu pomenijo, da bi kot avtentičen morali avtomatično zavrniti celoten odlomek. Navsezadnje lahko samo izločimo tiste dele, ki se nam zdijo kot očitni krščanski dodatki, zagotovo pa ne bomo nikoli vedeli. Drugi, na primer Sanders, pravijo, da je odstavek prekratek. Iz *Judovskih starožitnosti* je razvidno, da Jožef Flavij včasih celo kriminalcem nameni po cele strani. (Price 2009, 27. julij)

²⁷ Prevedeno iz angleškega teksta. Vir: Charlesworth 2004, 35.

²⁸ Slovenski prevod po viru iz Licona 2010, 3. poglavje.

Mogoče najbolj prepričljiv argument za delno avtentičnost Flavijevega pričevanja pa poda Doherty, ki pravi, da Jožef Flavij o vseh drugih mesijah, ki jih omeni, nikoli ne piše nič kaj prijazno. Izjemi sta Jezus in Janez Krstnik. Prijazno pisanje o slednjemu morda lahko še spregledamo, ker Jožef Flavij jasno zapiše, da je bil Janez Krstnik usmrčen z namenom, da se preprečijo morebitni upori, in brez kakršnih koli dokazov o tem, da bi na kakršen koli način delal kaj napačnega. Pri Jezusu je zgodba drugačna. Tudi Jožefu Flaviju izredno neljubi²⁹ Poncij Pilat, Jezusa usmrti na pobudo vodilnih mož med Judi. Glede na družbeno strukturo tedanjega časa in kraja lahko rečemo, da gre za cerkvene voditelje.

Ti imajo razlog za prijavo Jezusa Ponciju Pilatu, čeprav v textus receptus Jožef Flavij ne pojasni, kaj ta razlog pravzaprav je. Le Hieronimov latinski prevod Flavijevega pričevanja nam daje slutiti, da je ta neomenjeni razlog ovadbe zavist ovajalcev.

Kakor koli že, Jožef Flavij, ki se je že za časa svoje mladosti prepričal o veličastnosti Rima in tudi dokazal, da se proti Rimu ali njegovim uradnikom ne misli boriti, je moral biti prepričan, da je Poncij Pilat Jezusa dal križati z dobrim razlogom. Ostaja torej vprašanje, zakaj ton pripovedovanja v Flavijevega pričevanju ne kaže nobene sovražnosti proti Jezusu.

Eisler poda morebitno razlago temu neskladju, saj po njegovem mnenju prvotno pričevanje o Jezusu ni poročalo nevtrarno ali z naklonjenostjo.

Dokazi o obstoju Flavijevega pričevanja se pojavijo šele, ko je imela Cerkev že to moč, da uniči, odstrani ali spremeni kakršne koli zapise, ki bi o Jezusu ali njej pisali nenaklonjeno. Eisler meni, da obstaja možnost, da so zato lastniki dragocenih rokopisov raje sami delno poškodovali/odstranili obremenjujoče strani ter spremenili in dodali odstavke, kot pa tvegali izgubo celotnega rokopisa in kazen, ker so prikrivali posest takega zapisa. Eisler opozarja, da niti en prevod Jožefovih del, pa naj bo v grškem, latinskem, ruskem ali katerem drugem jeziku, ni ušel krščanski cenzuri. To naj bi dokazovale številne opombe in drobni zapiski, ki jih je polno v vsakem rokopisu (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

Obstajajo tudi predvidevanja, da je bilo iz prvotnih rokopisov izbrisano veliko originalnega teksta, posebej veliko teh tekstov je judovskih. V primeru, da se je enako zgodilo z *Judovskimi starožitnostmi*, Eisler predvideva, da je tak tekst moral biti sovražno nastrojen proti Jezusu in napiše rekonstrukcijo originalnega teksta, kakršen je bil po njegovem mnenju (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april). Ker je že na prvi pogled jasno, da ta

²⁹ Kar je razvidno iz teksta *Judovskih starožitnosti*.

rekonstrukcija ne temelji na nobenemu dokazu, temveč izključno na Eislerjevi domišljiji, je tukaj ne bomo povzeli. Povejmo samo to, da se drugače njegova teza ujema z Jožefovimi opisi posameznikov, ki so tako kot Jezus pridigali svoje versko prepričanje in so jim ljudje sledili.

Goldberg opozori na dva problema, ki ju ima ta hipoteza. Prvi je, da Eisler samo ugiba, kar slednji tudi sam priznava. Drugi problem je hipoteza sama, ki pravi, da je bil del teksta izbrisan in spremenjen, ker je bil sovražen do Jezusa. Goldberg predlaga svojo hipotezo, po kateri trdi, da je bil tekst kar se tiče Jezusa povsem nevtralen, ter da so kakršne koli spremembe in izbrisi posledica poskusa narediti odstavek bolj naklonjen Jezusu. To naj bi bilo bolj verjetno, ker je lažje ustvariti vtis, da je avtor o določeni osebi pisal naklonjeno, če ni bilo v resnici ravni obratno. Poleg tega v *Judovski starožitnostih* Jožef Flavij deluje kot objektivni zgodovinar (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

3.2.3 Flavijevo pričevanje ni avtentično

Olson nad poskusi, da se loči originalni tekst in interpolacije, ni navdušen. Meni, da se tekst na podlagi jezika ali vsebine ne razdeli lepo na krščanske interpolacije in originalen tekst, kot bi to rad prikazal Meier. Ravno tako meni, da se drugi avtorji pri interpretaciji odlomka pustijo omejiti s predvidevanjem o Jožefu Flaviju kot zagotovim avtorjem Flavijevega pričevanja. Po njegovem mnenju sta najverjetnejši dve možnosti. Prva je ta, da je Evzebij iz Cezareje resnični avtor odlomka o Jezusu. Druga pa, da je Evzebij Jožefov tekst predelal do te mere, da se originala ne more več izluščiti (Olson 2013, 100–101). Alice Whealey meni, da do interpolacije ali modifikacije teksta ni moglo priti pred Evzebijem, ker pred tem ta tekst ni bil na voljo (Hillar 2004,12).

Nekateri avtorji zavrnejo avtentičnost Flavijevega pričevanja že samo na podlagi umestitve odlomka o Jezusu v širši tekst, ki prekine kontinuiteto pripovedovanja. Jožef Flavij sprva pripoveduje o sporu, ki ga je Poncij Pilat imel z ljudmi, ker je premaknil tok vode tako, da je ta tekel v Jeruzalem. Ta pripoved se potem preneha z omembo Jezusa in njegovo smrtjo po Pilatovem ukazu, potem pa se osredotoči na podrobno opisovanje dogodkov, zaradi katerih je prišlo do podrtja Izidinega templja v Rimu, in ljudi, ki so te dogodke povzročili. Nadaljuje s krajšo zgodbo o treh možeh, ki so povzročili Tiberijev izgon Judov iz Rima, nakar šele v

četrtem poglavju ponovno piše o problemih, ki so jih Judje imeli s Poncijem Pilatom (*Judovske starožitnosti* 18.3.4, 18.3.5 in 18.4.1).

Eisler meni, da teza o prekinjenem pripovedovanju ne zdrži kritike. Odstavek v svoji prvotni obliki sicer res ne sodi v pripovedovanje o nemirih, s katerimi se je soočal Poncij Pilat, toda čisto možno je, da je Jožef Flavij v glavni potek zgodbe vstavil še dogodek, ki je v svoji naravi sicer obrobni, a se je Jožefu vseeno zdel pomemben³⁰. Vir, iz katerega je Jožef Flavij črpal podatke za svoje *Judovske starožitnosti*, je vsekakor vseboval vse mogoče podatke, med katerimi je lahko izbral na podlagi tega, kateri so se mu zdeli pomembni ali ustrezni, pravi Eisler. Leo Wohleb je v *Judovskih starožitnostih* menda odkril kar precej primerov, ko so bili v tekst nerodno vstavljeni podatki, ki niso ključni za potek zgodbe (The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april). Poleg tega ne smemo pozabiti, da je imel Jožef Flavij pri svojem delu pomočnike, ki so lahko dopisali kaj več, kot je bilo prvotno načrtovano, ali pa premalo in se je potem dodajalo manjkajoče podatke naknadno.

Price se strinja s tem, da je prekinjena kontinuiteta pripovedovanja kot argument proti avtentičnosti precej neprepričljiv, in tako kot Eisler meni, da obstaja možnost, da se je Jožef Flavij enostavno malce odmaknil od linije pripovedovanja z namero, da pove še Jezusovo zgodbo (Price 2009, 27. Julij). Flavijevo pričevanje je navsezadnje umeščeno v tekst, ki govori o Ponciju Pilatu in Jezus je najslavnejša oseba, ki jo je Poncij Pilat dal usmrtiti. Opozarja, da se taki majhni odmiki od linije pripovedovanja načeloma vedno slabo ujemajo s preostalo vsebino (Price 2009, 27. Julij), zaradi česar bi se lahko prehitro sklepalo na interpolacijo.

Po Olsonu se prekinjeni kontinuiteti pripovedovanja lahko v celoti izognemo, če odstavek o Jezusu postavimo v širši literarni kontekst Evzebijevih del (Olson 2013, 100). Četrto stoletje je bilo namreč čas, ko se je razpravljalo o tem, ali je bil Jezus samo moder človek ali mogoče kaj več in prvi stavek Flavijevega pričevanja izpostavi točno to dilemo. Natančneje stavek, ki ga Meier izpostavi kot krščansko interpolacijo. Če na Flavijevo pričevanje ne gledamo kot na delo Jožefa Flavija, temveč na Evzebijev poskus odgovora na kritike krščanstva, potem vidimo, da preostanek pričevanja pravzaprav odgovori na dilemo v prvem stavku in celo poda argumente. Jezus je Kristus, ker je delal mnoga čudovita dela itd.

³⁰ To tezo potrjuje zgornji povzetek, iz katerega je razvidno, da Jožef Flavij v svoje pripovedovanje o Ponciju Pilatu, ni prekinil samo z Jezusovo zgodbo, temveč še z zgodbo o porušitvi rimskega templja egipčanske boginje Izide ter z zgodbo o izgonu Judov iz Rima, ki za razliko od odlomka o Jezusu, Poncija Pilata sploh ne omenjata.

Nadalje Olson ugotovi, da stil pisanja v nekaterih delih povsem ustreza ravno Evzebiju, Jožefu pa nikakor ne. Na primer fraze kot so "...in nešteto drugih stvari.", "pleme kristjanov" in "do tega dne". Vse te fraze se velikokrat pojavijo v Evzebijevem pisanju. Povsem možno je torej, da je Evzebijev delo vplivalo na prepise grških rokopisov *Judovskih starožitnosti* (Olson , 109–112)

Olson v svoji teoriji popolnoma zanemari odstavek o Jakobu in Janezu Krstniku. Če je resnični avtor Flavijevega pričevanja Evzebij in ne Flavij sam, potem sledi, da je tudi avtor odlomka o Jakobu. Evzebij je v svojih delih odgovarjal na kritike, ki so jih glede krščanstva imeli "poganski" avtorji in s te perspektive je avtorstvo Flavijevega pričevanja čisto lahko Evzebijev. Odstavek o Jakobu ne postavlja nikakršnega vprašanja in ne daje nobenih odgovorov. Gre preprosto za zapis zgodovinskega dogodka, Evzebij pa ni bil najbolj vesten med zgodovinarji. Nemogoče je, da ne bi odlomka o Jakobu izkoristil za nadaljnjo promocijo krščanstva, kot je to storil pri odlomku o Janezu Krstniku in dodal še kaj drugega kot le preprosti vmesni stavek, da je bil Jakob brat Jezusa, drugače poznanega kot Kristusa.

Sanders, ki meni, da je odstavek prekratek za Jožefov stil pisanja, pa med dokazovanjem te teze izpostavi še nekaj bolj pomembnega. »Odstavek samo nakazuje stopnjo pomembnosti, ki jo je Jezus imel v svojem življenju. Evangeliji dajejo vtis, da se je celotna populacija zanimala za Jezusa in to kaj se je z njim zgodilo. Vsekakor je pritegoval pozornost, toda, če merimo splošni vtis preroških figur³¹ s stopnjo nemira, ki so ga povzročile, bomo prišli do zaključka, da je bil Jezus manj pomemben v očeh mnogih njegovih sodobnikov, kot je bil Janez Krstnik... (Kirby 2001, 2. januar).«

Carrier pravi, da ne samo, da je Flavijevo pričevanje prekratko in slabo sodi med preostali tekst, temveč tudi, da ne vsebuje nikakršnih dodatnih informacij, ki bi dogodek in udeležene osebe bolje pojasnile. Za Jožefa Flavija je namreč značilna ravno bogatost dodatnih informacij, ne glede na to, kolikokrat se pri tem ponavlja. Flavijevo pričevanje, ravno obratno, ne ponuja nikakršna pojasnila k frazam, kot so 'če bi mu sploh smeli reči človek', 'delal je čudeže', 'učitelj tistih, ki radi sprejmejo resnico' in 'naših voditeljev'. Ravno tako ni razkrito česa so obtožili Jezusa in na podlagi česa je Poncij Pilat spoznal, da je Jezus kriv. Vse to bi,

³¹ Navsezadnje Jožef Flavij v *Judovskih starožitnostih* piše o kar petih (vključno z Jezusom) mesijah iz 1. st. n. š., čeprav Carrier meni, da je številka še premajhna in da je število posameznikov, ki so se izdajali za mesijo v tem času, moralo biti precej višje. To je verjetno posledica prerokbe v Danielovi knjigi, ki je napovedovala prihod mesije v zgodnjem 1. st. pr. n. š. (Carrier 2014, 5. poglavje). Jožef Flavij v svoji knjigi *Judovska vojna* zapiše, da je ravno ta prerokba glavni razlog, da so Judje šli v vojno z Rimom (Carrier 2009, str. 35).

po mnenju Carrierja, Jožef Flavij dodatno pojasnil, če bi le bil on resnični avtor Flavijevega pričevanja (Carrier 2014, 8. poglavje)

Nekateri izmed avtorjev, ki zavračajo možnost, da bi bilo Flavijevo pričevanje avtentično, na primer Richard Carrier, Raphael Lataster in Michael Paulkovich, posledično tudi zavračajo možnost, da je Jezus zgodovinska oseba.

Michael Paulkovich poleg tega, da zavrne avtentičnost Flavijevega pričevanja, ponovi že stare argumente, da bi v primeru Jezusove zgodovinskosti o njem vsekakor pisali njegovi sodobniki oziroma zgodovinarji od prvega do tretjega stoletja. Ker temu ni bilo tako, meni, da ni Jezus nič drugega kot izmišljotina (Paulkovich 2014, 23. oktober).

Tudi Carrier opozori na pomanjkanje virov iz 1. st. n. š., ne samo o Jezusu, temveč tudi o krščanstvu na sploh. Celo posamezniki, ki so bili del dogodkov, o katerih lahko beremo v krščanski literaturi (Vespazijan, Tit, Seneka mlajši in Seneka starejši), sami o njih ne pišejo. Glede na število zgodovinarjev iz tistega obdobja, bi teh zapisov moralo biti več (Carrier 2014, 8. poglavje).

4 Zaključek

Vprašanje avtentičnosti Flavijevega pričevanja je samo del uganke o zgodovinskosti Jezusa, ki pa bi pomembno prispeval k njeni razrešitvi.

Pred Jožefom Flavijem o Jezusu ni nobenih zapisov, ki bi bili neodvisni od krščanstva. Lahko, da sploh niso nikoli obstajali, se niso ohranili, ali pa še niso bili odkriti. Zadnji dve možnosti sta pravzaprav bolj malo verjetni, saj bi morale v tem primeru obstajati vsaj kakšne reference ali citati teh zapisov v rokopisih drugih avtorjev.

Toda tudi Jožef je moral črpati iz virov o zgodnjem krščanstvu in Jezusu. Čeprav je Jezus (domnevno) umrl isto leto oziroma par let preden se je Jožef Flavij rodil, je slednji začel delovati kot zgodovinar šele par desetletij po Jezusovi smrti.

In če ne obstajajo zapisi o Jezusu iz časa, ko je ta živel, od kod Jožefu Flaviju zanesljivi viri? Feldman dopušča možnost in Eisler upa, da gre za uradne dokumente (Evans 2004, 394; The Flavius Josephus Home page 2013, 7. april).

V slednjih prav gotovo niso bili zabeleženi podatki, kot je ta, da je bil Jezus moder mož. Poleg tega je bil v času pisanja *Judovskih starožitnosti* Jožef Flavij že trdno zasidran v Rimu in močno zasovražen s strani Judov. Kakršni koli nekrščanski (in tako nepristranski) informatorji, ki bi mu lahko povedali kaj o Jezusovi osebnosti so morali biti zelo redki.

S tega vidika je teorija o delni avtentičnosti Flavijevega pričevanja še najverjetnejša. Toda kot je že opozorila Alice Whealey, miselnost stoletja, v katerem živimo, ravno tako oblikuje mnenja o vprašanji avtentičnosti, kot jih je v antiki, srednjem veku, renesansi itd.

Pomen Jezusa je zdaj neprimerno večji kot v času, ko je domnevno živel in bil samo eden izmed "mesij", ki so se vedno znova pojavljali in umirali pod rokami kakršnih koli uporov boječih se Rimljanov. Najbolj znan med njimi je nedvomno Simon iz Pereje, o katerem, podrobneje kot o Jezusu, piše tudi Jožef Flavij³².

Tako kot Sanders moramo upoštevati možnost, da se je Jezusu temu primerno tudi posvečalo pozornost in pisalo o njem. Morda se je samo Jožefu Flaviju, ki zelo podrobno opisuje nekatere zgodovinske dogodke, zdelo pomembno, da zabeleži usmrtitev samo še enega izmed množice morebitnih mesij, ki so se pojavljali v tistem času. Reza Aslan pravi, da so palestinski Judje celotno prvo stoletje pričakovali apokalipso (Aslan 2013, 10. november) in posledično je visoko tudi število tistih, ki so se oklicali za mesijo.

Če Jezus ne bi bil označen za Kristusa, bi morda te množice mesij do današnjih časov že postale celotne trume. Zgodovina sveta bi tako lahko bila popolnoma drugačna in kakršna koli nova dognanja na področju preučevanja avtentičnost Flavijevega pričevanja, lahko pripomorejo k temu, da se zgodovina sveta še v veliki meri spremeni.

³² *Judovske starožitnosti* 17.10.6.

5 Literatura

1. Acharya S. in Murdock D.M. 2011. *The Origins of Christianity*. Stellar House Publishing. Dostopno prek: <http://www.stellarhousepublishing.com/originsofchristianity.pdf>.
2. Alkalaj, Mišo. 2007. Je Jezus mit ali legenda? V *Mali katekizem*, ur. Frane Tomšič, 65–115. Nova Gorica: Educa, Melior.
3. Aslan, Reza. 2013. *Zealot: The Life and Times of Jesus of Nazareth By Reza Aslan (EXCPERT)*. Dostopno prek: http://www.huffingtonpost.com/2013/07/17/zealot-reza-aslan-_n_3605667.html (10. november 2013).
4. Charlesworth, James H. 2004. Research on the historical Jesus today: Jesus and the Pseudepigrapha, the Dead Sea Scrolls, the Nag Hammadi Codices, Josephus, and archaeology. V *The Historical Jesus: Critical Concepts in Religious Studies Vol. IV: Lives of Jesus and Jesus Outside the Bible*, ur. Craig A. Evans, 355–374. London: Routledge.
5. Carrier, Richard C. 2009. *Not the Impossible Faith: Why Christianity Didn't Need a Miracle to Succeed*. Lulu.com. Kindle edition. Dostopno prek: Amazon.
6. --- 2014. *On the Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*. Sheffield Phoenix Press. Kindle edition. Dostopno prek: Amazon.
7. Erhman, Bart D. 2011. *Forged: Writing in the Name of God – Why the Bible's Authors Are Not Who We Think They Are*. HarperCollins. Kindle edition. Dostopno prek: Amazon.
8. Evans, A Craig. 2004. Jesus in non-Christian sources. V *The Historical Jesus: Critical Concepts in Religious Studies Vol. IV: Lives of Jesus and Jesus Outside the Bible*, ur. Craig A. Evans, 375–406. London: Routledge.

9. --- 2006. Josephus on John the Baptist and Other Jewish Prophets of Deliverance. V *The Historical Jesus in Context*, ur. Amy-Jill Levine, Dale C. Allison, John Dominic Crossan, 55–63. Oxfordshire: Princeton University Press.
10. Encyclopaedia Britannica. 2014. *Eusebius of Caesarea*. Dostopno prek: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/196614/Eusebius-of-Caesarea> (12. december 2014).
11. *The Flavius Josephus Home Page*. Dostopno prek: <http://www.josephus.org/> (7. april 2013).
12. Hillar, Marian. 2004. *Flavius Josephus and His Testimony Concerning the Historical Jesus*. Dostopno prek: http://www.socinian.org/files/Testimonium_Flavianum_FULL_TEXT.pdf (2. januar 2013).
13. Josephus, Flavius. *The Antiquities of the Jews*. Dostopno prek: <http://www.gutenberg.org/ebooks/2848> .
14. Kirby, Peter. 2001. *Josephus and Jesus: The Testimonium Flavianum Question*. Dostopno prek: <http://www.earlychristianwritings.com/testimonium.html> (2. januar 2013).
15. Licona, Michael R. 2010. *The resurrection of Jesus: A New Historiographical Approach*. USA, InterVarsity Press.

16. Lataster, Raphael C. 2013. *There was no Jesus, there is no God: A Scholarly Examination of the Scientific, Historical, and Philosophical Evidence & Arguments for Monotheism*. Kindle edition. Dostopno prek: Amazon.
17. Nodet, Étienne. 2010. *Jewish Features in the "Slavonic" War of Josephus*.
Dostopno prek: <http://web.archive.org/web/20060818103008/http://josephus.yorku.ca/pdf/nodet2000.pdf> (16. april 2014).
18. New Advent. 2014. *Catholic Encyclopedia: Biblical Chronology*. Dostopno prek: <http://www.newadvent.org/cathen/03731a.htm> (6. December 2014).
19. Olson, Ken. 2013. *A Eusebian Reading of the Testimonium Flavianum*. Dostopno prek: http://www.academia.edu/4062154/Olson_A_Eusebian_Reading_of_the_Testimonium_Flavianum_2013 (8. avgust 2013).
20. Price, Christopher. 2009. *Did Josephus Refer to Jesus? A Thorough Review of the Testimonium Flavianum*. Dostopno prek: <http://www.bede.org.uk/Josephus> (27. julij 2013).
21. Paulkovich, Michael B. 2014. *The Fable of the Christ*. Dostopno prek: <https://www.secularhumanism.org/index.php/articles/5656> (23. oktober 2014).
22. Sievers, Joseph. 1999. *New Resources for the Study of Josephus*. Dostopno prek: http://web.archive.org/web/20070226180455/http://josephus.yorku.ca/pdf/J_Sievers_ppr.pdf (24. avgust 2012).

23. Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
24. *Sveto pismo na internetu*. Dostopno prek: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?l=sl>
(28. oktober 2014).
25. Whealey, Alice. 2000. *The testimonium Flavianum: Controversy from Antiquity to the Present*. Dostopno prek:
<http://www.roger-pearse.com/weblog/wp-content/uploads/2011/08/whealey2000.pdf>
(28. februar 2012).
26. --- 2007. *The Testimonium Flavianum in Syriac and Arabic*. Dostopno prek:
<http://khazarzar.skeptik.net/books/whealey2.pdf> (10. junij 2012).
27. Wikipedia. 2012. *Josephus on Jesus*. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org>
(28. februar 2012).